

Libris

Respect pentru oameni și cărți

.RO
Co.
lectia
de economie

TOMÁŠ
SEDLÁČEK
OLIVER
TANZER

**LILITH ȘI DEMONII
CAPITALULUI**

Economia
pe canapeaua lui Freud

PUBLICA

Libris .RO

Respect pentru oameni și cărți

Co.
lectia
de economie

TOMÁŠ

SEDLÁČEK

OLIVER

TANZER

**LILITH ȘI DEMONII
CAPITALULUI**

Economia
pe canapeaua lui Freud

Traducere din germană de
Paul Slayer Grigoriu

PUBLICA

Cuprins

Disclaimer.....	11
Cuvânt înainte.....	13
Economia de pe canapeaua lui Freud – o introducere	17
PARTEA ÎNTÂI Nașterea creșterii – o altă istorie culturală a științei economice	
1. Lilith – schizofrenia dorințelor	37
2. Căderea din cer – nașterea sindromului economic	77
3. Furia lui Ahile – despre agresiune și concurență	97
PARTEA A DOUA Prețul bogăției – defectele psihice ale economiei	
4. Apollo și Marsyas – sadism, narcisism și elitele economice.....	127
5. Strigătul lui Pan – piețe ale fricii.....	157
6. Blestemul Casandrei – despre clarvăzătorii economiei.....	189
7. Centura Afroditei – narcisism, sugestie și iluziile consumului	207
8. Țapul ispășitor al piețelor – proiecție, deplasare și victimele lor.....	223
9. Erishton cel niciodată sătul – despre consum, creștere și devorarea lumii	235

10. Măgarul de aur – despre fetișul bani și mecanica lăcomiei	257
11. Policrate și bucuriile hedo-masochiste, dar cu măsură	279
12. Jucătorul și formula lumii – despre dependența de logică și consecințele ei.....	325
13. Economia de bordel – economie de mare viteză, prostituție și sfârșitul comerțului.....	333
14. Păstorul din Monte Cristallo – o sinteză un pic altfel	347
Mulțumiri.....	357
Bibliografie.....	361

Economia de pe canapeaua lui Freud – o introducere

Trebuie să fie o experiență interesantă să psihanalizezi pe cineva care se socotește rațional, serios și matur (și se mai și laudă cu asta). Și, dacă este legitim (și eventual util) să-i aplici această metodă unui om – influențat de structurile și instituțiile sociale în mijlocul cărora trăiește –, de ce nu s-ar putea face același lucru cu un sistem? Pe mine m-a împins dintotdeauna curiozitatea să fac acest lucru cu disciplina mea iubită, economia. Dar nu doar din curiozitate: viziunea economică asupra lumii devine o parte din ce în ce mai importantă a gândirii noastre. Modelează politica și societatea globală. Și chiar dacă supraviețuirea materială pare astăzi, din perspectivă economică, să depindă mult mai puțin de schimbările întâmplătoare (recolte, siguranță, sănătate, educație etc.) decât pe vremea strămoșilor noștri, totuși modul nostru de gândire este mult mai impregnat de logică economică.

Dacă lumea strămoșilor noștri era impregnată în gândirea și evoluția ei de limbajul derutant al miturilor; dacă grecii se străduiau să gândească logic, iar cei din Evul Mediu, teologic; dacă statul național era fetișul bunicilor noștri – atunci fetișul vremurilor noastre pare să fie factorul economic (ca un garant creat de societate și creator de dependență al fericirii și libertății).

Imaginea clasică a psihanalizei este cea cu pacientul care stă întins pe canapea și povestește. Psihanalistul ascultă, își face însemnări și se gândește la cele spuse. Vom încerca să facem ceva asemănător la nivelul societății. Metoda de bază a

unei părți a cărții de față este să punem economia să se întindă pe canapea și să o ascultăm. Ce anume verbalizează? Ce speră și ce visează? De ce se teme? Ce raționalizează și cum o face? Despre ce vorbește cu plăcere și ce teme tabu preferă să treacă sub tăcere? Cum se privește pe ea însăși? Cum își organizează emoțiile? Care este relația ei cu alții? Către cine privește cu admirație și către cine, cu dispreț? Cum se percepe pe ea însăși și rolul ei în lume? Cum procedează cu valorile ei? Aceste valori sunt exprimate, vorbește despre ele? În ce crede? Ce mituri și idei preconceptuate îi determină gândirea (științifică)? Pe ce latură a realității se concentrează și cum arată matricea cu ajutorul căreia interpretează toate aceste lucruri? Ce anume refuză să vadă?

Sigur că starea științelor economice, în varianta lor blândă, este destul de amuzantă – se observă o abordare narcisistă, alături de un complex mesianic netratat. Dar gândirea economică este afectată și de câteva boli grele: e limpede că suferă de tulburare bipolară (maniaco-depresivă) și creează haos la ambele extreme. Din punct de vedere filosofic și etic crede în atotputernicia egoismului și predică această „evanghelie” (din grecescul „vestea cea bună”) ca și cum ar fi forța călăuzitoare a planetei. Gândirea economică este o urmașă a utilitarismului individual, care tratează cu cinism toate celelalte valori.

Economia este de asemenea centrată pe ea însăși în măsura în care, oricând apare câte o problemă, se refugiază în brațele tatălui pe care altfel îl disprețuiește (statul sau societatea), așa cum s-a observat ultima oară foarte bine în timpul crizei din 2008.

Dacă economia intră în legătură cu alte discipline, nu o face ca să învețe, ci pentru că vrea să domine (este vorba despre așa-

---

* Este vădit că anumiți economiști neoclasici sunt ferm convinși că pot să mântuiască omenirea – și asta cu ajutorul unei mâini invizibile (spirituale).

numitul imperialism economic, de care unii economiști mai sunt și mândri). Aveam de-a face în mod evident cu complexul lui Oedip – cel mai cunoscut complex –, aici în raport cu societatea, din care a apărut economia și de care încearcă fără succes să se desprindă. În consecință, economia ca disciplină nu se simte deloc bine în preajma științelor umaniste și caută apropierea de științele naturii.” Economiștii învață așadar fizică și se așteaptă ca restul științelor sociale să le urmeze exemplul.

Inutil să subliniem că, așa cum ne învață psihanaliza, tot ce e reprimat reușește în cele din urmă să iasă la iveală cu forțe reînnoite. Dar ce este reprimat se ascunde adesea în umbră și nu vrea să fie găsit, ca și cum ar avea o forță și o logică absolut independente – un fel de instinct de supraviețuire. Strămoșii noștri, care nu știau mai nimic despre psihologie, trebuie să fi perceput inconștientul ca pe o forță demonică, întunecată. Știm acest lucru și din cele mai vechi scrieri ale omenirii. Cartea de față este despre această forță.

Încercăm în această carte să punem întrebarea – în măsura în care se poate pune o asemenea întrebare – dacă putem diagnostica în economie și în întregul nostru sistem tulburări psihologice și care sunt acestea. În ce măsură se manifestă în economie tulburările sociale? Pe care dintre acestea le amplifică și pe care le atenuază?

Psihanaliza se concentrează, în mod tradițional, pe nivelul micro, se ocupă de indivizi și de viața lor, de visele, speranțele, temerile lor, de relațiile lor de iubire și de ură, de fetișuri ș.a.m.d. În această carte încercăm să aplicăm psihanaliza

---

* ...sau ceea ce se numește în general economie neoliberală. Atât conceptul, cât și definirea unor economiști ca „neoliberali” sunt discutabile. Conceptul paralel de „liberalism laissez-faire” poate sluji aici pentru o definiție mai clară.

** Este evident că economia își are rădăcinile în științele umaniste (ale spiritului). Primele tratate economice au fost scrise de moraliști, filosofi și teologi: de la Adam Smith și David Hume și, dacă vrem să mergem și mai mult în urmă, de la Toma d’Aquino, Antonie al Florenței, Platon și Aristotel.

domeniului macro, respectiv să aflăm dacă în societatea noastră nu se manifestă același model de comportament patologic care se constată și la nivelul indivizilor.

Metoda folosită se apropie de cea a psihanalizei și, ca și modelul nostru, lucrăm cu mituri care ne ajută să așezăm pe categorii imaginile bolilor. Miturile sunt mai actuale decât s-ar crede. Și nu doar în psihologie. Ce încercăm astăzi să codificăm prin modele economice și matematice au codificat strămoșii noștri prin mituri. Și înrudirea între cele două este mai strânsă decât s-ar crede. În cea mai cunoscută corespondență dintre fizică și psihologie, cea dintre Sigmund Freud și Albert Einstein, Freud vorbește concret despre această ambiguitate: „Poate că aveți impresia că teoriile noastre sunt un fel de mitologie, și în cazul de față nici măcar una plăcută. Dar nu duc în cele din urmă toate științele naturii la o asemenea mitologie? Oare astăzi în fizică lucrurile stau altfel?”

O comparație între vechile mituri și vremurile noastre arată însă și în ce măsură critica modernă a capitalismului de piață este de fapt o altă imagine a criticii existenței omenești din vremuri străvechi (cele două trebuind de fapt să fie despărțite riguros).

Dacă ne ducem la capăt sarcina, de aici poate ieși un fel de medicament pentru economie”, un element al unei terapii

---

* Citatul original: „All this may give you the impression that our theories amount to species of mythology and a gloomy one at that! But does not every natural science lead ultimately to this – a sort of mythology? Is it otherwise today with your physical sciences?” „Why War?” în *The Einstein-Freud Correspondence (1931-1932)*, Arizona University: www.public.asu.edu/~jmlynch/273/documents/FreudEinstein.pdf. (Deși autorul citează din ediția în engleză a corespondenței, este puțin probabil ca limba folosită inițial în corespondența dintre Einstein și Freud să fi fost alta decât germana – n.t.)

** Într-un alt context, Sigmund Freud a lucrat cu conceptul de „economie”, privind sufletul ca pe un loc unde afectele se compensează, un sistem în care suma stimulilor care pătrund în el trebuie să fie păstrată la un nivel cât mai scăzut, respectiv „redușă la nimic”. Un asemenea principiu este luat într-adevăr din cel economic al schimbului la sfârșitul căruia, în cazul optim, cei implicați trebuie să obțină un nivel comparabil de satisfacție. Vezi Freud 1982c, p. 24 și urm.

Res colective, o „terapie a civilizației”, cum o numește psihoterapeutul Luigi Zoja. Ar fi terapia unei discipline încetățenite, în care există mulți oameni drăguți, modești și bine intenționați, a căror sumă este însă o „fiară” ciudată, după cum spune proverbul latin: „*Senatores boni viri, senatus autem mala bestia*” – „Senatorii sunt oameni buni, dar senatul e o fiară”.

Trupul, sufletul și duhul economiei

Plastic vorbind, economia a fost analizată de nenumărate ori din perspectiva „trupului” ei (economia reală: materialul, funcționalul, cuantificabilul, industria, lumea producției și a consumului). În schimb, studiul „sufletului” economiei (al economiei ca știință: ce știm, ce putem cuprinde într-un sistem, partea intelectuală, cea abstractă) a fost făcut foarte rar sau mai deloc, ca să nu mai vorbim despre „duhul” ei (după ce tânjim, ce ne atrage, de ce există această disciplină, țelul ei, partea divină din noi – dacă ni se permite folosirea acestui cuvânt).

Așadar, domeniul „sufletului”, al economiei ca știință (și nu al economiei reale), este cel unde se află credințele noastre, temerile și speranțele noastre, acțiunea noastră politică și imaginea pe care o avem despre libertate sau reglementare. Aici își formează economia imaginea despre sine, aici se percepe și aici își are rădăcinile istoria care îi dă o semnificație mai înaltă. Și aici își au adesea obârșia și tulburările psihologice, deși se văd abia pe „trup”, adică în economia reală. Se întâmplă deci ca în cazul afecțiunilor psihosomatice, care se transmit dinspre suflet înspre trup. Așadar, trupul și sufletul sunt strâns legate.

---

* Maxima îi este atribuită lui Cicero, fără a exista însă dovezi în acest sens. La: Morgenthau 1970, p. 189.

Un exemplu în acest sens: un model matematic este puțin mai mult (și doar puțin mai puțin) decât o învățătură de credință. Sau, și mai exact: o învățătură de credință „rigorizată”, devenită mai rigidă. Modelele își au rădăcina în „suflet” (în știință) și ordonează funcțiile trupului (economia reală). Aceste modele nu se îmbolnăvesc în sistem, se îmbolnăvesc în schimb învățăturile de credință și dorințele noastre.

Poate părea ciudat să vorbim de un „duh” al sistemului care ne stă în față – mai ales când cel care face acest lucru este economist. Expresia ne amintește de concepte religioase, de fanatisme, de duhuri, ba chiar de Sfântul Duh. Dar, dacă privim lucrurile corect, și economiștii vorbesc adesea despre „duhuri”. Ce altceva sunt celebrele „animal spirits” ale economiei despre care scrie Keynes? Timp de decenii s-a discutat și s-a reflectat în legătură cu acest „animal”, cu partea descriptivă a conceptului. Dar s-a trecut cu vederea faptul că în realitate ar fi trebuit să se insiste pe „spirit”, respectiv pe „duhuri”.

Acest duh este impulsul, chemarea care se aude uneori *deasupra* noastră, uneori *în fața* noastră și alteori *în spatele* nostru, dar care vine totuși din noi. Este, cum spune Keynes, „un impuls brusc de a fi activi în loc să fim inactivi, și nu în funcție de media evaluată a avantajelor cantitative, înmulțită cu probabilitățile cantitative”.

---

* În limba germană, „animal spirits” se traduce prin „instincte animalice”. Acest lucru induce în eroare. Căci Keynes nu vorbește despre libido sau despre pulsuni inferioare, ci despre un impuls mai înalt, care ar menține spiritul antreprenorial – și implicit economia. Iată citatul: „Chiar și fără instabilitatea rezultată din speculație, rămâne instabilitatea provenită din caracteristicile naturii umane, care face ca o mare parte a activităților noastre pozitive să depindă mai mult de optimismul spontan decât de prognoza matematică, fie ea morală, hedonistă sau personală. Probabil că cele mai multe decizii de a face un lucru pozitiv, al cărui efect să se facă simțit pe mai multe zile, se bazează pe «instincte animalice» – pe un impuls brusc de a fi activi în loc să fim inactivi, și nu pe media evaluată a avantajelor cantitative, înmulțită cu probabilitățile cantitative” (Keynes 2009, p. 137).

** Keynes 2009, ibidem.

Respect Este așadar „stilul de viață”, poate viața însăși (care – din perspectivă biologică – nu-și cunoaște motivul și cauza existenței, în afară de viața însăși și prelungirea ei). Este o influență venită din altă parte. Un artist simte această forță când creează, un om de știință, când descoperă sau inventează ceva. Un om care simte în el impulsul de a merge la Polul Sud (ca să-l cităm pe Keynes) sau cineva care își dorește să aibă un copil ori să ajute o bătrână să treacă strada.

Toate acestea sunt fapte pe care le facem în urma unui imperativ, căruia nu-i pasă nici cât negru sub unghie de factorul economic, de răsplată sau de utilitate. Nevoia de a ajuta un străin sau de a ne implica în preocupările generațiilor viitoare; sarcini care ne sunt atribuite de spiritul lumii, de istorie, de căutarea sensului vieții; chemarea aventurii, de dragul aventurii. Dar și întinericul ne cheamă, tensiunile distructive de dincolo de „media evaluată a avantajelor cantitative, înmulțită cu probabilitățile cantitative” a lui Keynes. Acolo este originea miturilor și poveștilor noastre. Dar despre asta vom vorbi mai mult mai târziu.

Dacă deosebirea făcută de noi între „trupul”, „sufletul” și „duhul” economiei se dovedește viabilă, ar trebui să căutăm și linia de delimitare între ele: unde se despart sufletul de trup, spiritul de suflet? Ne aflăm astăzi în situația descrisă în Biblie, în care duhul, „spirit”-ul nostru, este osârduitor, dar trupul economiei reale e neputincios? Sau carnea, trupul, este puternică și doar duhul, rătăcit?

Trup, duh și suflet – autorii și-au împărțit munca în jurul acestor unități. Tomáš Sedláček s-a ocupat intens de analiza „duhului” – așadar de cauzele și de constituirea voinței, poftei și dorinței din interiorul nostru și din economie. Este vorba aici – nici mai mult, nici mai puțin – despre evoluția acțiunii economice în istoria culturală a omenirii și a civilizației occidentale

și, prin urmare, despre caracterul economiei. Primele două capitole sunt dedicate acestui subiect. Oliver Tanzer s-a ocupat de cea mai mare parte a capitolelor în care este vorba despre „trup și suflet”, adică despre economia reală și despre știința economică. În această parte a doua, Tomáš Sedláček a preluat o analiză cuprinzătoare a maniei și a depresiei în economie.

De la Midas la PIB

Așadar, pentru a pătrunde în adâncurile psihanalizei economice, ne ajutam de mituri. Sunt un fel de oglindă a societății noastre. Este o oglindă foarte veche, mată, parțial crăpată – și, de fapt, nu foarte diferită de imaginea pe care o avem despre noi înșine. Miturile sunt cifrul și centrul gândirii antice, care au fost înlocuite mai târziu de logică. Erau „modus operandi” pentru vremea lor: ușor de înțeles, de cuprins și, în ciuda caracterului lor fantastic, la fel de credibile cum au fost mai târziu religia sau fizica și matematica. Dar mitul mai are o însușire, care îl deosebește de toate celelalte: este paradoxal. Pe de o parte, pare incredibil de simplu, de pildă atunci când eroii și zeii se luptă, când se duc bătălii și se nasc copii, oamenii mor, sunt uciși, respinși, urmăriți de spirite răzbunătoare. Dar, când încerci să interpretezi aceste povestiri simple, devin foarte actuale, cu mai multe niveluri și universale.

Partea fascinantă a acestor povești este înțelepciunea lor vibrantă, modul în care descriu în detaliu comportamentele umane. Miturile spun multe și despre economie, despre relațiile de schimb între cel care are și ceea ce are, despre ce trebuie să dea în schimb pentru a-și păstra și proteja avutul,

---

* Vezi și Midgley 2011.

Respre despre cucerire, pradă și apărare, despre putere și pierdere și despre forța bogăției și a comorilor.

Unele dintre aceste povești sunt foarte ușor de înțeles: de pildă când regele Midas își dorește ca tot ce atinge să se transforme în aur și din cauza aceasta e la un pas să moară de foame. Altele, în schimb, au nevoie de o privire mai adâncă, cum ar fi povestea tiranului urmărit de noroc, Policrat, a cărui soartă poate fi văzută și în legătură cu înflorirea și prăbușirea financiară, cu bulele financiare și explozia lor. Sau povestea prințului înfumurat Erisihton, bătut mult pentru distrugerea nestăvilită a naturii. Acestea și alte zeci de povești ne vor ajuta să explicăm economia așa cum este dacă îi răpești haina raționalității fascinante și a matematicii – ca și cum ar fi compusă doar din cea mai minunată logică, din comportamentul alegerii raționale și din caracterul previzibil tip Black-Scholes.*

Economia, afirmăm noi, ar putea fi una dintre cele mai minunate științe dacă nu ar sta într-un singur picior, cel matematic. Nu degeaba economiști mai vechi, din trecut, au prezis că psihanaliza va juca un rol important pentru economia viitorului.**

---

* Ecuția Black-Scholes este un model matematic financiar pentru evaluarea opțiunilor financiare. Modelul inițial pornește de la premise idealizate privind o piață de capital desăvârșită. Gratuitatea tranzacțiilor, vânzările în lipsă nelimitate și absența arbitrajului. Volatilitatea randamentelor este socotită a fi constantă. Acțiunile nu plătesc dividende. Rata dobânzii este constantă.

** Numeroși economiști au prezis, chiar și indirect, rolul psihologiei în științele economice. Ca exemple îi cităm pe trei dintre ei: Joseph A. Schumpeter: „Iarăși nu pot să nu fac referire la numeroasele moduri de aplicare (ale psihanalizei – n.n.) și la știința economică care pare să se prefigureze. Poate că o sociologie freudiană (inclusiv în privința politicii economice) va ajunge cândva mai însemnată decât orice altă aplicare a învățăturii lui Freud” (Schumpeter 2009); John Maynard Keynes – deși Keynes nu se ocupă explicit în scrierile sale de psihanaliză și nu se raportează la ea, psihologia și discuția în privința ei reies din diferite părți ale scrierilor sale, de pildă când este vorba despre bani: „The love of money as a possession will be recognized for what it is, a somewhat disgusting morbidity, one of those semi-criminal, semi-